

I. FILOZÓFIATÖRTÉNETI, TUDOMÁNYTÖRTÉNETI ÉS TEOLÓGIAI KAPCSOLÓDÓ PONTOK

1. Valószínűség. Démokritosz (Kr.e. 461-360) a világot magából akarta megmagyarázni. Véletlenről és szükségszerűségről gondolkozva beszélt a feltételezhető, oszthatatlan legkisebb testekről és a mozgásról. Gondolkozása értékelésekor látnunk kell, hogy nemcsak azzal cáfolja meg a tudomány Démokritosz mechanikus kozmoszmagyarázatát, hogy az atom osztható, hanem azzal is, hogy a kvantummechanika megszünteti azt a bizonyosságot, ami a 'legkisebb testek' létezésére vonatkozik, hiszen az anyag oszthatóságán túl az energiává való átalakulás törvényéről beszélünk. [Heisenberg 1969] - Maradandónak bizonyult Démokritosznak az a felismerése, hogy az események előfordulásának **valószínűségét** nem hagyhatjuk ki gondolkozásunkból. A Nobel-díjas francia biokémikus, Monod - az operonelmélet megalkotója - könyvének ezt a címet adta: „Véletlen és szükségszerűség”. [Monod 1970]. A szükségszerűvel kontradiktóriusan szembeállított modalitás a logikában a kontingencia, mely a nemlét lehetőségét is magában foglalja, a lehetetlent is tartalmazhatja. Általánosan elterjedt használata szerint azonban a kontingens a szükségszerű/biztos és a lehetetlen kizárásaként, az esetlegességet, a 1 és 0 közötti valamilyen valószínűséggel előforduló eseményt jelöli.

2. Érzékelhetőben. Arisztotelész (Kr.e. 384-322) Az emberi lélek adottsága, hogy az érzékelhetőben ragadjuk meg az érthetőt. [Arisztotelész: De anima]

3. Egységben. A patrisztikus bölcelet időszakában **Augustinus Aurelius** (356-

430) számára a gondolkodó én **egységben** van a természettel és Istennel. Az ember Istennel kapcsolatban van. Független létezés mód részese az ember, aki akár tudja, akár nem, akár akarja, akár nem, sem eredetét, sem létezése célját nem szüntetheti meg. Istenhez 'kötött' ('religiózus') létünk van. Az ember nyugtalansága akkor szűnik meg, amikor Élető Istenében megnyugszik, megtalálja vele az élető kapcsolatot. A gondolkodás természetéről pedig így vall: „kétkelkedhet az ember amiben csak akar, de a kétkelkezésben magában már nem kétkelkedhet” [Augustinus 418]

4. Önmegvalósítás. Tamás, Aquinói Szent (1224/5-1274) megfogalmazza, hogy „minél közelebb van Istenhez valami, annál inkább irányul önmaga megvalósítására”. [Aquinói Szt Tamás 1624]

5. Kritikus gondolkodás. Nicolaus Cusanus (1401-1464) zseniálisan emeli ki a skolasztikusok és a nominalisták gondolkodásának legjavát, a középkor és az újkor átmeneti időszakában, amikor állást foglal és kijelenti, hogy lehetséges igaz megismerés, és éppen az igazság követeli meg a **kritikus gondolkodást**. A létet mindig újabb és újabb oldaláról kezdjük megismerni. Vallja: „amint az értelem az érzékek „világossága”, az ész az értelemé, az észé pedig Isten.” [Nicolaus 1440] Amit ellentmondásosnak, ellentétesnek látunk, azt fel kell oldanunk. Isten lényegére is úgy tekintett, mint a véges relatív ellentétek egybeesésére (=coincidentia oppositorum) egy abszolút végtelen lényben. [MNK 2001]

6. Belátás, intuíció. René Descartes (1596-1650) iskolaéveiről szólva felidézhetjük Nyíri Tamás (1972) észrevételét, miszerint 'a legjobb tanárok sem tudták el-

osztatni Descartes kételyeit. A kiváló francia filozófus tapasztalatát mindannyian átélhetjük, ha a gondolkodás fejlődésében mindent továbbépíthetőnek, még jobban megismerhetőnek fogadunk el. Azaz ha azt feltételezzük, hogy a továbblépő, a továbbjutó gondolkodó meghaladja elődei gondolkodásukban. Descartes a 'módszeres kételkedés' elfogadásával eljutott a szent ágostoni megfogalmazáshoz, hogy 'mindenben kételkedhetem, de nem kételkedhetem a kételkedés tényében.' A tudatosság kellő fokán **belátjuk**, hogy ahhoz, hogy gondolkodjunk, léteznünk kell. A 'kétségbevonhatatlan igazság' megszerzésére irányuló vágyat fogalmazza meg Descartes [Descartes 1637] a tudományos igazság kutatásának módszeréről írt értekezésében. A következő négy szabályt fogalmazta meg a maga számára: 1. „...soha semmit se fogadjak el igaznak, amit evidens módon nem ismertem meg annak...”; 2. „...vizsgálódásaimban előforduló minden problémát annyi részre osszam, ahányra csak lehet és a legjobb megoldás szempontjából szükség van (analízis szabálya); 3. „...olyan rendet kövessek gondolkodásomban, hogy a legegyszerűbb és legkönnyebben megismerhető tárgyakkal kezdem, s csak lassan, fokozatosan emelkedem fel az összetettebb ismeretekhez (a szisztematikus dedukció szabálya); 4. „...mindenütt feljes felsorolásokra és általános áttekintésre törekedjem, s így biztos legyek abban, hogy semmit ki nem hagytam” (a felsorolás szabálya)”. Mindezt a filozófia területén kívánta alkalmazni. Az erkölcs és a társadalom megismerése még várat magára, azokra csupán ideiglenes szabályok fogalmazhatók meg szerinte, és amit mondunk, az csak **az értelem intuíciónja** alapozható. A 'világosan és tisztán' ('clare et distincte') elgondolható igaz, egy axiomatikus rendszeren belül

meghatározható. - A nyilvánvaló megragadása, a részlet teljes megértése, a lépésről lépésre haladás, a mindenre kiterjedő törekvés megvalósítása nem vált érvénytelenné a gondolkodó ember számára azóta sem. - Descart azt állítottotta, hogy nem levezetett, nem tapasztalásból eredő és közvetlen ismeretünk van Istenről. Kritikusai szerint minden bizonnyal a kijelentés fordítottja a helyes: értelmünk és akaratumk Istenre, a szellemi tevékenység lehetőségének föltételére irányul. - A természetre vonatkozó mechanikus természetfilozófiája nem bizonyult időtállóknak.

7. Test, automata. Thomas Hobbes (1588-1679) Descartes gondolkodására hangolódva a gondolkodást is a 'mozgó **testre**' vezette vissza [Hobbes,1651-8], **Julien Offroy de la Mettrie** (1709-1751) pedig az embert a tökéletes **automatához** hasonlította, [La Mettrie 1748] rámutatott a fizikai tényezők és a mentális állapotok, valamint a nyelv és a gondolkodás összefüggésére is.

8. Teljes indukció. Descartes gondolataival szembehelyezkedve az agnoszticizmus kiindulópontjait hangsúlyozza Hume. **David Hume** (1711-1776) szkepticizmusának megfelelően észigazságot és tényigazságot különböztet meg [Selby-Bigge 1951]. Észigazságra példa a kör ideája, mely akkor is van, ha egyetlen kör sem létezne a valóságban. Tényigazság a valóságról tett igaz kijelentés. Saját logikája szerint következetesen gondolkozva nem bízunk a tudományban. Így érvel: 'érzésem szerint' az igazság valóban nem állapítható meg. Vallja, hogy a filozófia az emberi gyöngeség és vakság látatója, hiszen minél több dolgot ismerünk meg, annál valószínűbbek ismereteink, de sohasem biztosak. A megértést és az érzést

itt Hume nem különbözteti meg, ezért **teljes indukciót** követel.

9. Transzcendentális reflexió. Immanuel Kant (1724-1804) [Kant 1781, 1788, 1790, 1793] szerint a metafizika arra válszol, hogy mit lehet tudnom, a morál arra, hogy mit kell tennem, a vallás arra, hogy mit szabad remélnem, az antropológia pedig arra, hogy mi az ember. Kant a dolgok megismerésén kívül arról a gondolkodásról beszél, mely arra vonatkozik, hogyan kell elgondolni, hogyan kell megismerni a dolgokat. Módszerét **transzcendentális reflexiónak** nevezzük. – A transzcendentális filozófia nem lélektani, hanem logikai módszer: egyetemes, de nem tárgyi érvényű ismereteket biztosít. A megismerés elvei a tapasztalást haladják meg. [Kant 1783]

10. Egész, közvetítés. Friedrich Hegel (1770-1831) a filozófia és az élet, a teória és a praxis viszonyának értelmezéséhez jelentősen hozzájárult azzal, hogy a filozófiát az ésszerű kutatásaként, a jelenvalónak és valóságosnak megragadásaként értelmezte. Gondolatai szerint „ami ésszerű, az valóságos; és ami valóságos, az ésszerű”. [Hegel 1821] Tapasztalásnak azt nevezi, ami tudatunkban történik. Akkor van logikai ellentmondás, ha egyes dolgokat kiragadunk az egészből, ha azonban az egészet nézzük, megszűnik az ellentmondás. Arisztotelész megfogalmazását idézve fogalmazzuk meg az ellentmondás elvét: nem lehet, hogy *valami* egyidejűleg és ugyanabból a szempontból legyen is, meg ne legyen is. A 'valami' lehet más 'valamitól' megkülönböztetni. Nem lehetséges azonban valamit megérteni a valóság **egészéhez** való viszonyának megragadása nélkül. Ennek belátása lehetséges minden gondolkozó ember számára. Hegel szerint a valóság nem tekinthető

tiszta objektívitásnak, közvetíttelennek, hanem olyan átfogó realitás az, amelyben alany és tárgy viszonya lehetségessé válik. A személyt csak a másik személy közvetíti önmagának. A megismerés és az akarás különbözősége és egysége a közvetítés legfőbb biztosítója. Míg a megismerés az alanyban, addig az akarat a „tárgyban” – személyeknél a másik személyben – valósíthatja meg alany és tárgy egységét. A **közvetítés** átfogó egységében helyet kap az önmagában létező véges és végtelen valósága, a véges dolgok sokrétűsége, az egyén, az individuális szabadság és az alkotó közösség.

11. Fenomén, lényeglátás. Az emberiség nagy álma volt kezdettől fogva, hogy egyéni látásmódjából, módszereiből fakadó hibái nélkül ismerje meg és közölje másokkal a valóságot. Aki megismer valamit, csak saját tudatának működésével teheti. Ennek a ténynek némiképpen problémageneráló szerep jut az emberiség történetében. Azonban a filozófiai erőfeszítések annak a valósághűségnek a maximumát keresik, amire az ember egyáltalán képes. Ezen a ponton találkozunk a filozófiatörténetben Husserl munkásságával. - **Edmund Husserl** (1859-1936) szerint az egyén gondolkodási aktusa (noészis) különbözik a gondolkodás objektív tartalmától (noéma). - Pályája kezdetén G. Fregevel vitázva az a véleménye kristályosodott ki, hogy a pszichologizmussal nem alapozhatók meg a szaktudományok, s ez a belátás képezi a **fenomenológia** kiindulópontját, melynek megalapítását az ő nevéhez kötjük. [Husserl 1901] Később ennek kifejezeteként arról írt, hogy beszélhetünk e az európai tudományok válságáról a fenomenológiai feltételek következményeként. A lényegi összefüggés felismerése lehetséges, az élményszféra tartalma nem vonható kétségbe.

A **lényeglátás** (= Wesensschau) azonban éppen eredményként tekintendő, s mint ilyen a személyes teljesítmények egyike. A megítélhetőtől így a lényegesként felismert transzcendensig, azaz a fenomenológiai ismeretelmélettől a transzcendentális metafizikai módszerig ívelt személyes filozófiai álláspontjának fejlődése.

12. Értéketika, egész. Max Scheler (1874-1928) a transzcendentális és a pszichológiai módszer megismerését követő időszakban a fenomenológia követőjévé vált. **Értéketikai** felfogása szemben áll Kant etikai formalizmusával. Az egyre értékesebb mivolt sorrendjében tárgyalja a következő értékeket: érzékelés (kellemes - kellemetlen), életfontosságú (nemes - közönséges), szellemi (igazságos - igazságtalan, szép - rút, igaz - hamis), szent-profán. Problémáinkra a magatartásban bekövetkező fordulat adhat megoldást; a szeretet. Később ezt a platóni-ágostoni megközelítést nem hangsúlyozta, az antropológia és a tudásszociológia foglalkoztatta. [Scheler 1928]: az ember létezése az **egész** kozmoszban nyer teljesebb magyarázatot. Véleménye szerint az emberi szellem az ösztönök, a politikai, a társadalmi viszonyok adta lehetőségek szerint érvényesül. Ezért állítja, hogy az ember csupán 'rövid ünnep' az élet beláthatatlan ideig tartó egyetemes fejlődésében.

13. Világra nyitott ember, biztos ismeret és felelős cselekvés. Karl Jaspers (1883-1969) filozófusként és pszichiáterként a megismerést mint inuitív átélésre való eseményt értelmezte. A '**világra nyitott' ember** saját belső mivoltára vonatkozó **biztos ismeret nélkül is felelős cselekvésre kényszerül** létezése során. A nyelv nem tud mindenre adekvát megfogalmazást lehe-

tővé tenni. Nem ráció által igazolt és nem definiált valóságra utal belső érzékünk. A filozófia 'mindent átfogó' kíván lenni. A szabadság bizonyítéka az ember azon törekvése, mellyel a teljesebb igazság [Jaspers 1947] feltárására irányul. Igazságkeresésünk során megtapasztaljuk, hogy a világra orientáltság fogalmi ellentmondások, problematikusak és részletekre vonatkoznak.

14. Megjelenés, egzisztencia. Martin Heidegger (1889-1976) Husserl fenomenolizmusát meghaladva a 'létről és a létfeledésről' filozofált. [Heidegger 1927]. Ez azt jelenti, hogy a szubjektum-objektum viszony transzcendentális redukción alapuló meghaladása helyett a lét-létfeledés került érdeklődése középpontjába. Szigorúan kritizálta Kant metafizikai felfogását. Az ember 'létbe szólítottóságának' eseményét [Ereignis] helyezte gondolkodása középpontjába. [Heidegger 1959] Az ember csak akkor lehet 'ittthon az ittlétben', ha alárendeli magát a létnek. Egyébként elidegenedő lény lesz belőle. - A phainomenon és a logosz összetételéből származik a fenomenológia kifejezés, mely a görög szavak szerint az emberi egzisztencia előítélet nélküli leírásának módja. Nem a 'látszatot' jelenti, hanem a **megjelenést**, azt, ami „önmagát mutatja meg”, tárja fel, világítja meg, nyilatkoztatja ki. A logosz eredeti jelentése: világos beszéd, a szóban forgó dolog kimondása, kifejezése. Mindent elmond az emberről Heidegger, anélkül, hogy 'az ember, a tudat' kifejezést használná. Mindez azt jelenti nála, hogy az alany és a tárgy, valamint a tudat és a test közötti szakadék nem szükségszerű. [Nyíri 1973] Elvetve azt a megközelítést, mely az arisztotelészi kategóriák szerint az emberi egzisztenciát tárgyként kezeli, azt állítja, hogy az emberi létezés három tulajdonság jellemzi, melyet három

egzisztenciálnak nevezhetünk. Ezek a következők: 1. a *hogylét* (az ember esetében a szorongás, létünk esendő mivolta, veszélyeztettsége, magánya, választási lehetőségek elé állíttósága, az ember idegensége), 2. a *megértés* (a lét megértése, törekvés, az értelem döntések által strukturált egésze), 3. a *beszéd* (nyelvében egzisztál az ember. A nyelv üzenet a létről és az emberről, egyben 'hírnök' is.) Az ember nem gondolkodó 'alany', hanem megismerő 'világbanvaló-lét'. A nyelv a 'lét hangja', megelőzi az embert s a történelmi változásokban önálló életet folytat. – Következésképpen a nyelv történelmileg meghatározott sors, amennyiben a történelmi önértelmezés bizonyos módját tárja föl számunkra. „Nem az emberé a nyelv, hanem az ember a nyelv. A nyelv azonban monológ. A nyelv magányosan beszél.” [Heidegger 1959]

15. Egész, rendszer. Ludwig von Bertalanffy (1901-1972) 1928-ban azt javasolta a tudományos elemzések számára, hogy sem az egyes események mindentől független vizsgálatának útján, sem a már részben ismertek lineáris továbbépítésének útján ne haladjunk, ha az 'egészet' akarjuk megismerni. Véleménye szerint **az egész, a 'rendszer'**, minden biológiai rendszer az összetevők interakcióival és azok nem-lineáris jellegével jellemezhető. A Columbia Egyetem elektromérnöke, Lotfi Zadeh [McNeill and Freiburger 1993] ezt a nézetet népszerűsítette. – Miközben Bertalanffy a 'rendszer' teoretikusaként kristálytisztán lát és láttat, megírja véleményét: 'Ám az emberről semmit sem tudunk.' [von Bertalanffy 1970]

16. A létre irányuló kérdés, a tökéletes visszatérés. Az ember szükségképpen kérdez - írja **Karl Rahner** (1904-1984). A mai

filozófiának feladott kérdéseket mai tudásunk szerint kell megválaszolni [Rahner 1939]. Minthogy minden kérdés előzetes ismeretet tételez fel, elsőként a **létre irányuló kérdéseinket** tesszük fel. A rahneri válasz ez: az ember mivoltánál fogva világhoz kötött sorsot él meg, de azon túlra is elkötelezett lény. Az ember csak a történelmi fejlődésben válik azzá, ami. Az érzéki és értelmi ismeret egysége abból ered, hogy az ember 'úgy van a létnél', hogy először a 'világnál van': a tőle különböző megismerése közben fedezi fel önmagát és önmagában a létet. Ezt a tapasztalást nevezi szót Tamás a **'tökéletes visszatérésnek'**, azaz a 'reditio completa'-nak, ami Hegelnél pedig a 'közvetítés' fogalmával rokonítható. A létismeret minden ismeretünkben előzetesen adva van. Rahner a transzcendentális módszert ezen tényből kiindulva vázolta. [Muck 1961]

II. A METAFIZIKAI KÉRDÉSKÖR LONERGAN FELDOLGOZÁSÁBAN

Lonergan a teljes indukciót nem követeli meg, a belátással egyenértékűnek ítéli, „ha helyesen ismerjük meg a dolgot, helyzetet vagy eseményt, és amennyiben úgy kell megismernünk a többi dolgot, helyzetet, eseményt is. Vagyis ha belátom egy emberről, hogy – mivel anyagi és élő – szükségképpen halandó, akkor – feltéve, hogy belátásom helyes – teljes bizonyossággal állíthatom minden emberről, hogy halandó. A természettudományok klasszikus törvényei nem valószínűek, hanem bizonyosak, azaz adott feltételek mellett nincs alóluk kivétel. – A természettudományok eredményei **valószínűek**, de nem azért, mert a törvények nem bizonyíthatók, hanem azért, mert sohasem vonatkoznak valamennyi tapasztalati adatra és összefüggésre. A tapasztalati tudományok valószínű eredményei azon-

ban reális eredmények. Bár nem érték el a teljes igazságot, feléje haladnak. Az igazság állandó megközelítése az a föltétel, ami lehetővé teszi, hogy a tudomány önmagát javítsa ki, s az önmagát helyesbítő folyamat hozza elérhető távolságba az igazságot.” [Lonergan 1958] Az Áltánosított Empirikus Módszer (Generalized Empirical Method = GEM) a Joseph Maréchal által megalapozott 'transzcendentális tomizmus' kifejtésével teljes összhangban van.

A filozófia története a pszichológia történetével kezdetektől fogva összefonódott. Jóllehet a filozófia kezdetben a klasszikus 'pszichológia' tárgyat minden élőlényre vonatkozó megfontolás, tudás letéteményesének tekintette, a pszichológia mai változatában már nem azonosul ezzel az értelmezéssel. A filozófiatörténet viszont mindvégig tárgyalja azokat az alapokat, melyek a tapasztalással, a józan ész pszichológiájával kapcsolatosak. [Thorne, Henley 2000]. Ha elfogadjuk, hogy **a filozófia az emberi ész végső céljainak elemzését is magában foglaló tudás tárháza, mely más tudásterületekkel szorosan kapcsolódva képes támaszt nyújtani a gondolkodó ember számára, akkor a filozófia az empirikus alapoktól a transzcendens vonatkozásokig utitársunk is. A megismerés és a tudás gyarapodásának útját járó emberiség az általános empirikus módszert a maga hasznára, eredményesen alkalmazhatja.**

Az értelmi vakság (scotosis) terjedésének mozgatórugója az értelmi **megismerés** csődje, melyet az egyéni és társadalmi előítéletek, a magától értetődőségek, az elfogultságok (bias) táplálnak. Ellenőrizetlen feltételezéseink könnyen leronthatják hatékonyságunkat.

Az eseménysorozat mozzanataiból önálló határokkal bíró eseményt, történet, stb. lehet kiemelni, anélkül, hogy természetbe-

li szakadásokat, ugrásokat feltételeznénk, melyek egymástól minden szempontból elkülönített részek hatásaként jelennének meg. Az empirizmus a világ egyfajta diszkontinuus mivoltát feltételezi, bár az események sorában maga is folyamatokat, nagy egységeket feltételez. A logikai téren apóriákban megfogalmazott, végnélküli sorozatokban való gondolkozással szemben a valóság megismerésekor **sokféle szempont** alkalmazásának kell helyet adnunk gondolkozásunkban. A **belátás** az intellektus működése során ezt az **egészre** való vonatkozást eredményezi a **részekből** származó felismerésekből.

Az **értelmi tevékenység struktúrája** három lépésben, három szinten, három körben vázolható fel meg: **1. érzékelés** (presentations) vagy tapasztalás (experience = E): azaz az érzékelhető adatok észrevévése. Az első lépés a tudat empirikus szintje, mely a létbeli potencia (potency), a lehetőségek köre, **2. a belátás**, azaz az érzékelhető adatokban lévő érthető összefüggések megragadásának vég nélküli folyamata, mert a tapasztalt, de meg nem magyarázott rész az ún tapasztalati maradék (empirical residua) mindig újabb szempontok felvételéhez vezethet. Az érzékelhetőből eljuthatunk az érthetőhöz. A halló embernek befogadó és értelmes embernek kell lenni ahhoz, hogy a hallottakat értelmezze, megértse. A teológiai filozófia a hit ésszerűségének kimutatása, mely által a létezők végső okainak és alapjának ismeretére (understanding = U) vezet. [Schmidinger 1984] Ez a második lépés a tudat intelligens szintje, mely a tartalommegragadás formáinak (form) köre, **3. az ítélet** (judging = J), a megragadott és a valóság azonosságát kifejező forma, amelyben megmutatkozik a **megértett tartalom**. Az ítélet az ismeretfolyamat jóváhagyása vagy elvetése. Ez a harmadik a lét és a tudat

racionális szintje. Ez az aktusra (act), azaz a létezésre (existency) vonatkozó állítások köre. Az említett három szint valójában a megismerő alany önmegerősítése, önállítása (self-affirmation). - Az öntudatból nem származik új szempont felmerülésére lehetőség, nincs újabb tapasztalatból megmaradt indíték egy továbbgondolásra, új elmélyedésre. Az ember teljesen jelen van önmaga számára. Ezért válhat ez a jelenlét minden felülvizsgálat feltételévé. Az igazság teljesebb megközelítése szüntelen feladat az ember számára abban az értelemben, ahogyan azt a görög filozófusok dialektika fogalma vázolta. Ennek értelmében bár az egyetemes dolgok a változó valóságokra vonatkoznak, de változó mibenlétük éppen a változások révén ismerhető meg, és éppen ezek révén különböztethetők meg másoktól illetve sorolhatók valamely csoportba, stb. - Az E-U-J **után** az operációk további készletét mozgósítva **döntünk** (deciding = D). A funkcionális specialitás minden tudati szintjén (E-U-J-D) kreatív módon mozgósítjuk korábbi tudásunkat a jövő kialakítására. - Az **intellektuális, a morális és az affectív konverzió** ezen dinamizmus révén válik valósággá. Az intellektuális konverzió mutatja, hogy a személy megküzd a kognitív teóriák, az episztemológia, a metafizika és a metodológia kihívásaival. A morális konverzió az értékek követésében jelenik meg. Az affektív konverzió a másik emberhez, a közösséghez és Istenhez való viszonyulásunkat a téveszmék elkerülése és az értékek prioritásai szerint tartalommal tölti meg. [Sala 1967]

A rossz természetéről, eredetéről, a történelmi haladásról a megismerés folyamán tisztultabb értelmezésre jutunk. Ezért a társadalmi értelmetlenségek reménytelen útvesztőivel kapcsolatban, a józan ész tehetetlensége vonatkozásában is lehetséges

a helyes állásfoglalás. A **megoldásnak az 'Isten' mibenlétéhez méltónak** kell lenni. Vagyis a megoldás jellemzői: értelmes, bölcs, jó, emberszerető, igaz, irgalmas.

Lonergan az analitikus gondolkodók számára mindezzel a megismerés szellemi voltát, az emberi lét szellemi dimenzióját kívánta felmutatni. Tudatosítja, hogy a belátásra nem lehet senkit úgy megtanítani, mint az egyszeregyre. Mindenkinek magának kell azt felfedeznie! -Az ember intellektusa a lét korlátlan tágasságára irányul. A sokféleség, mely a létezők elé tárul, a lét egységére alapozott. A megismerés tevékenység, mellyel a létezők megközelíthetők. Lonergan megfogalmazása szerint „a **transzcendentális módszer** a megértés megértése”, mely három alapkérdésre keresi a választ: 1. Mit teszek, amikor megismerem? 2. Miért megismerés ez a tevékenység? 3. Mit ismerek meg, amikor ezt teszem?”

Korunk problémáinak tárgyalása összefüggésbe hozható a vallással (Istenhez kötöttséggel = religióval). A **religio** jelen van az erőszak és az üldözés idején is életünkben. Az lesz emberi világunk [Melchin 1998] utolsó menedéke a jó megtalálására. Ugyanakkor jogosan kérdezzük: a vallások közötti (inter-religiosus) **dialógus** hogyan szolgálja a békét? Válaszunkban feltételezzük, hogy a fejlődés éppen a „belátás” révén valósul meg.

A filozófia a teológiához vezet el. A **filozófiai és a teológiai háttér feltárását követően Lonergan szól magáról a teológiáról**. [Lonergan, 1972] A **'teológia módszere'** három (operációk, közvetítők, közvetítettek) egymásra vonatkozásban foglalja magában az ismereteket: **'operációs' vonatkozásban: a tapasztalást (E), az értelmezést (U), megítélést (J) és a döntést (D); a múltból, a megtörténtből 'közvetítő' vonatkozásában: a kutatást, amagyaráza-**

Functional specialities

Operációk szintje	Közvetítő fázis	Közvetített fázis
Tapasztalás	KUTATÁS	KOMMUNIKÁCIÓ
Megértés	ÉRTELMEZÉS	RENDSZEREK
Ítélet	TÖRTÉNELEM	DOKTRINÁK
Döntés	DIALEKTIKA	ALAPOK

tot, a törtörténelmet, és a dialektikát. A jövőre vonatkozó, előttünk álló, 'közvetített' vonatkozásában: a kommunikációt, a rendszerezést, a doktrinákat, a végső megalapozást. A megismerő tevékenység strukturális elemei a teológiai módszerben mindenre kiterjedő egységbe vannak összefogva. Mindezekből következik, hogy a teológusnak folyamateredményeket közlő személyként kommunikációs, rendszerező, tanító, megalapozó feladatai vannak.

Az operációk szintje ad alkalmat arra, hogy gondolkozásunk mibenlétéről, adottságainkról gondolkozzunk a transzcendenciával kapcsolatban. Táblázatunk egyfajta intellektuális mozgásirány bemutatására ad lehetőséget. Az angol eredeti kifejezéseket ezen a ponton idézzük.

A megismerés korlátlan vágyból fakad, mely az értelmi kutatás és keresés moz-

gatóereje. A létbeli egység egységesíti az emberi tudás valamennyi területét. A tapasztalatok feldolgozásában szerepet játszó általános empirikus módszer teológiai értelmezése az ember értelem valamennyi útkereséséhez, hatásgyakorlásához ad egységes tárgyalási keretet, és mint ilyen az emberi kultúra hatékony eleme. A 'belátás' az 'általános módszer' az emberi értelem dinamizmusával foglalkozik. A további specifikáció: 'teológiai módszer'.

A teológia és a történelem funkcionális specialitások révén kapcsolódik össze dinamikus. A funkcionális specialitásokban nyilvánul meg a **teológiai konverzió** jelenléte vagy hiánya. A megismerésben, a megértésben, a megítélésben, a döntésben kezdeményezés rejlik, melyben benne van mindig a változás valószínűségekkkel, kockázatokkal járó eseménye. [Lonergan 1999]

A filozófia és a teológia területén nevezhetjük Lonergant jelentős gondolkodónak. Mindazt, amit felismerésként, tudásként

A transzcendencia szintje (Level of Transcendence)		A múlt megtalálása (Retrieving the Past)		Jövő felé mozgás (Moving into the Future)
Felelősnek lenni (Being responsible)	↑	DIALEKTIKA (Dialectic)	↓	ALAPOK (Foundations)
Gondolkodónak lenni (Being reasonable)	↑	TÖRTÉNELEM (History)	↓	DOKTRINÁK (Doctrines) POLITIKÁK (Policies)
Értelmesnek lenni (Being intelligent)	↑	ÉRTELMEZÉS (Interpretation)	↓	RENDSZEREK (Systematics) TERVEK (Plans)
Figyelemmel lenni (Being attentive)	↑	KUTATÁS (Research)	↓	KOMMUNIKÁCIÓ (Communications) MEGVALÓSÍTÁSOK (Implementations)

birtokolt, megkísérelte a gazdaság területére is értelmezni. Az „idők szavára” figyelő emberként [Lonergan www] dolgozott. - **Munkássága** nem maradt visszhang nélkül. 1970-ben megkapta a 'Companion of the Order of Canada' elismerést. Körtársai, környezete, tanítványai körén kívül ma már intézmények és intézetek, Alapítványok egész sora dolgozik azzal az elkötelezettséggel, amivel Lonergan dolgozott. A „belátás” modern értelmezése **elterjedt, hatékony**nak bizonyult. A tevékenység ma nemzetközi keretben, alapítványi kiterjesztésben (Good Under Construction), intézményi formában (Lonergan Institute), rendszeres fejlesztő [Morelli 1997] munkával folyik.

Az 1976-ban megjelent Filozófiai Lexikonban [Brugger 1976] még nem találjuk meg az íróval kortárs Lonergan nevét, így a későbbi magyar fordításában, 2005-ben sem találkozunk vele. Az viszont már meglepő, hogy a Magyar Nagylexikon 2001-ben újonnan megjelent kiadása sem szól életművéről. **Hiánypótlás**nak is tekinthetünk minden Lonerganról szóló magyar publikációt, mint pl. az MTA Filozófiai Kutatóintézetének Nyitott Egyeteme Teológia Szakán hozzáférhető internetes cikkek, stb. mely a magyar filozófusok és teológusok munkájának eredményeként vált hozzáférhetővé.

Amikor ma afféle fordulatként pl. a logikai pozitívizmustól a tudományos realizmus felé haladva **rátalálhatunk Arisztotelésre** [Kripke 1972] [Putnam 1975], el kell gondolkoznunk, hogy a filozófia története, a teológia fejlődése, az emberi tevékenység ésszerűsége alapján hogyan válik javunkra mindaz, amit már okulásunkra tudhatunk, amit hasznunkra fordíthatunk, és amivel a Végtelen felé törekvésünkben jogos reménnyel haladunk életadta utunkon. A

belátás kulcs helyzetű fogalom és meghatározó esemény életünkben.

III. TOVÁBBGONDOLÁS: KÉRDEZÉS ÉS KERETFELTÉTELEK

Csupán két mozzanatot említek még meg, mely a lét tudományos és a tudománytudományfilozófiai értelmezésével kapcsolatos. A meglévő tudásra és a tudás korszakokhoz kötöttségére kell reflektálnunk. Tudásunk nemcsak a múlt tapasztalatainak hordozója, hanem jövőbeli lehetőségeink létrehozója is.

A **'kérdésség és a kérdezhetőség'** problematikájának témájával kapcsolatban további filozófusok munkásságával kell megismerkednünk. Például **Emerich Coreth** (1919-2006) a metafizika mibenlétét illetően fejtette ki gondolatait. [Coreth 1961] Szerinte a metafizikát nem előzi meg egyetlen tudomány sem, ez 'az első tudomány', hiszen minden más ítéletet **valamilyen tudás birtokában** hozhatunk meg. A metafizika saját lehetőségének a kérdését is fel kell hogy tegye, kiindulópontját igazolnia kell. Ebben a kérdésben az az előzetes tudás (Vorwissen) rejlik, hogy a tudás tárgyának létezéséről már tudunk. Ez az előzetes tudás egyfajta létismeret (Vorgriff). Az emberi szellem önmaga kifejlesztésének lehetőségeként föltételezi saját maga föltétlen feltételét, a ténylegesen abszolút létet. Ezért az ontológia szükségképpen elvezet a filozófiai teológiához. Létünk föltételezetten Istenhez rendeltetett, törekvésünk benne beteljesülő lét, mely tájékozódásakor, az ember törekvésében az abszolútum világban való **megnyilatkozását** nem hagyhatja figyelmen kívül.

Thomas S. Kuhn (1922-1996) tudományfilozófiai tétele szerint a tudományos elméletek a világot olyan fogalmakkal és olyan **keretfeltételek** között írják le, ame-

lyek történetileg meghatározottak és **változhatnak**. A tudományos tevékenység így különböző szociológiai és kognitív funkciók révén meghatározott, és ezeken belüli változások vezetnek a tudományos forradalmakhoz, amelyek **új kerefelelételek** kidolgozását hozzák magukkal.

IV. LONERGAN

ÁLLÁSFOGLALÁSÁNAK ÖSSZEGEZÉSE

Tekintsük át azon kérdéseket, felvetéseket, melyekre módszeres választ ad Lonergan. Ki látja meg a szükségszerűt (Démokritosz)? Mi az érzékelhető és az érthető megismerése (Arisztotelész)? Milyen egység létezik a sokféle létező között (Ágoston)? Kétkeljük-e, kritizáljuk-e azt, amit korábban mondtak, mondtunk (Cusanus)? Az igazság vágya végül is belátott, intuitív elemekben gazdag tudományos módszer révén éri el törekvése célját (Descartes)? Megelégedhetünk-e az 'ismeretlen anyag' mozgáslehetőségeinek vég nélküli változatát elfogadva azzal a magyarázattal, hogy az emberi világ csak anyagi testek mozgása, semmi több (Hobbes, La Mettrie)? Ha csak valamit ismerek, hogyan lehet elfogadni mindenre vonatkozóan azt, amit tudok (Hume)? Van-e értelme és eredménye annak, hogy a gondolatról gondolkodjunk, vagy a gondolat magyarázatát magyarázzuk (Kant)? Az azonos, az ugyanolyan, a más és az idegen kapcsolata hogyan lehetséges, van közöttük közvetítési lehetőség (Hegel)? Mi az, ami megmutatkozik a megismerhetőben, mi nyilatkozik meg (Husserl)? Az egész kozmosz magában foglalja a létezőket, értékvonatkozásait képesek vagyunk mérlegelni (Scheler)? Az ember cselekvésre kényszerül, bár nincs minden szükséges tudás birtokában (Jaspers)? A valóságos hatások és változások az egész rendszerben tárgyalhatók ellentmon-

dásmentesen (Bertalanffy) akkor is, ha az ember megismerésével adóságok maradunk? A lét egészére irányuló törekvésünk egyfajta visszatérést követel (Rahner)?

A Lonergan által adott válasz így szól: a tapasztalat értelmezhető, a megismert igazsága belátható, a megértés kijelentésben, ítéletben kifejezhető, döntünk, állást foglalhatunk a valóság eseményeivel kapcsolatban. – Továbbfogalmazva Lonergan gondolatait azt mondhatjuk: mindig van valamilyen előzetes tudásunk, amikor kérdezzük (Coreth), és minden tudományos ismeret, minden megszerzett tudás az adott kor idővel megváltozó keretrendszerébe illeszkedik (Kuhn). A keretfeltételek rögzült vonatkoztatási rendszerek, melyek a folyamatos eseményszerveződés faktoraként hatnak. Az események kialakulásának logikai kalkulációjában a személy és a folyamat faktora is figyelembe veendő. Az események a változások sorában időkeretben, időpontok között valósulnak meg. - Nem nehéz felfedezni, hogy a személy (pl. döntése révén – pl. Corethnél), a folyamat (megismerés során – pl. Lonergannál), a kontextus (tudományos tevékenység – pl. Kuhnál) együttesében kialakuló bármely - pl. filozófiatörténeti - esemény létrehozása szoros kapcsolatban van a Lonergan által középpontban állított intellektus működésével, a **belátás** (Insight) tényével.

FORRÁSOK, HIVATKOZÁSOK

Aquinói Szt Tamás (1256-59): *De Veritate*. Paris. In: *Questiones disputatae de Veritate*.

Arisztotelész ( ): *De anima*. III,7. (magyarul: *Lélekképzőfilozófiai írások: De anima és Parva*

Naturalia. Fordította, az utószót és a jegyzeteket írta Steiger Kornél. Európa, 1988, 457 o.)

- Augustinus, A. (418): De Trinitate. (A Szentháromságról). In: *Sancti Aurelii Augustini opera omnia*. Studio monchorum ordinis S. Benedicti, Paris 1679-1700. 11.k.
- Brugger, W.(1976): *Philosophisches Wörterbuch*. Freiburg in Bresgau. (magyarul: Filozófiai Lexikon. 2005)
- Coreth, E (1961): *Metaphysik. Eine methodische-systematische Grundlegung*. Innsbruck.
- Descartes, R. (1637): Discours de la méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences. (magyarul: Értekezés az ész helyes vezetésének és a tudományos igazság kutatásának módszeréről. 1961) In: *Magyar Nagylexikon* VI.k. MNK Bp., 1998. 502.o.
- Heidegger, M. (1927): *Sein und Zeit*. (magyarul: Lét és idő. 1989)
- Heisenberg, W. (1969): Der Teil und das Ganze. München. (magyarul: A rész és az egész. Gondolat. Bp.1975.)
- Hegel, G.W.Fr (1821): Grundlinien der Philosophie des Rechts. (magyarul: A jogfilozófia alapvonalai. 1971.)
- Heidegger, M. (1959): *Unterwegs zur Sprache*.
- Hobbes, T. (1651-8). *Elementa philosophica*.
- Hume, D. (1748): Philosophical Essays Concerning Human Understanding. (magyarul: D. Hume összes esszéi. 1992)
- Husserl, E. (1901): *Logische Untersuchungen*.
- Jaspers, K. (1947): *Von der Wahrheit*.
- Kant, I. (1781): Kritik der reinen Vernunft (magyarul: A tiszta ész kritikája.); (1788):Kritik der praktischen Vernunft (magyarul: A gyakorlati ész kritikája. (1790):Az ítélőerő kritikája. (1793): A valóság a pusztán ész határain belül.
- Kant,I. (1783): Prolegomena. (magyarul: Prolegomenák minden leendő metafizikához, Bp.1909)
- Kripke, S.A. (1972):"Naming and Necessity", In: *Semantics of Natural Language*, edited by D. Davidson and G. Harman. Dordrecht; Boston: Reidel. (1975): Naming and Necessity. „Outline of a Theory of Truth”, *Journal of Philosophy* 72:690–716. Sets his theory of truth (against Alfred Tarski), where an object language can contain its own truth predicate. (1980). *Naming and Necessity*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- La Mettrie, J.O. de (1748): L’homme machine. (magyarul: Az ember egy gép. 1875)
- Lonergan, B. (1958): Insight. A Study of Human Understanding, London, New York, University of Toronto Press, 1997. 303.o. (magyarul: Belátás. Tanulmány az emberi megértésről)
- Lonergan,B. (1972): Method in Theology. Herder & Herder (magyarul: A teológiai módszerről)
- Lonergan, B. (www.):gazdasággal kapcsolatos munkájáról diagramok és továbbiak: <http://www.lonergan.on.ca/economics/economics.htm> <http://www.concentric.net/~Mmorelli/econ.htm>
- Lonergan, B. (1999): *Phenomenology and Logic: The Boston College Lectures on Mathematical Logic and Existentialism*, Collected Works 18. Vol. Toronto, University of Toronto Press, 1999.
- McNeill, D., and P. Freiberger (1993): *Fuzzy Logic*. New York: Simon & Schuster. 22.o.
- Melchin, Kenneth, R.(1998): *Living with Other People*. Ottawa, St.Paul University Press.
- Monod, J.L (1970): *Le hasard et la nécessité*. Paris. (magyarul: Véletlen és szükségszerűség)
- Morelli, M.D, & Morelli E.A. (1997): *The Lonergan Reader*. Toronto, University of Toronto Press.

Muck, O.(1961): *Die transzendente Methode der scholastischen Philosophie der Gegenwart*. Innsbruck.

Nyíri T.(1973): *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Szt István Társulat. Bp. 207., 423., 497-505.o.

Nicolaus von Kues [=Nicolaus Cusanus] (1440): *De docta ignorantia*. (magyarul: Tudós tudatlanság. 1991, 2000.)

Putnam, H. (1975): The Meaning of 'Meaning'. (1975) *Mind, Language and Reality*. Philosophical Papers, vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press. (1987) *The Many Faces of Realism*. La Salle, Ill.: Open Court. (1988) *Representation and Reality*. Cambridge, Mass.: MIT Press. (1992) *Renewing Philosophy*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. (1995) *Pragmatism: An Open Question*. Oxford: Blackwell.

Rahner, K.(1939): *Geist in Welt*. München.

Sala, G.B. (1967): Seinserfahrung und Seinshorizont nach E. Coreth und B. Lonergan. In: *Zeitschrift für Katholische Theologie* 89. 294-338.o.

Selby-Bigge, L.A (1951): *Enquiries concerning the Human Understanding and concerning the Principles of Morals*, Oxford 1951.

Scheler, M. (1928): *Die Stellung des Menschen im Kosmos*. (magyarul: *Az ember helye a kozmoszban*. 1991)

Schmidinger, H. (1984): *Christliche Philosophie*. Habilitation. Salzburg.

Thorne, B.M. – Henley, T.B. (2000): *A pszichológia története*. Glória, Bp. 18., 44, 76, 112, 136, 166, 194, 222, 250, 292, 318, 360, 402, 428, 462, 492, 520, 550, 576.o.

Turay A., Nyíri T., Bolberitz P.(1981): *A filozófia*. Szt István T., Bp.34.o.von Bertalanffy, L. (1968): *General System Theory: Foundations, Developments, Applications*. New York: Braziller.von Bertalanffy, L. (1970): *Robots, men and minds*. (magyarul: *Am az emberről nem tudunk semmit*. 1991)

Walonick, D.S. (2006): gondolataiból: *Wikipedia: General System Theory*: <http://www.survey-software-solutions.com/walonick/systems-theory.htm>

Zadeh, L. (1969): "Biological application of the theory of fuzzy sets and systems." *The Proceedings of an International Symposium on Biocybernetics of the Central Nervous System* Boston: Little Brown. p. 199-206.

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány írója szerint rendkívüli fontosságú mindaz, amit tapasztalati alapon igaznak tartunk. Ebben része van mindannak, amit a helyes gondolkozásról a kritika tudománya foglal magában. A helyes következtetések a lét kezdetére, mibenlétére, céljára vonatkozólag gondolkozásunk középpontjában állnak. Amit tehát tapasztalatnak mondunk, annak természetéről is szólnunk kell. Sőt, a filozófiatörténet éppúgy, mint a tudományok története megmutatja, hogy gondolataink sokfélesége egy jól megfogalmazható középpont köré rendezhető és nem elbizonytalanító, hanem megerősítő hatású abból a szempontból, hogy létünk kérdéseire választ találjunk, és a „sokféleség láttán” az egyetlen Forrás irányába törekedjünk. Munkámban a tapasztaltak értelmezése és kommunikálása, a tapasztaltak személyes attitűdalakító hatásának elemzése, valamint a képzésben, tanításban való hasznosítása áll a fókuszban. Lonergan a GEM leírásakor azt a lehetséges eszközrendszert vázolja, amelyben a tapasztalatoktól a felelős cselekvésig egységes szempontrendszer alapján válik lehetségessé a közös gondolkodás.

Érdeklődés felkeltésén túl ténylegesen szeretném láttatni, hogy a 'belátás' központi fogalomként megállja helyét gondolkodásunkban. Lonergan munkásságát a filozófiatör-

ténet, a történelem, a kutatás, a tapasztalás, a tudományelmélet, a teológiai módszer, a makrogazdaságtan fejezeteihez lehet kapcsolni. Ezernyi szálon keresztül juthatunk el a gondolatai foglalatának tekinthető módszertani elemzéshez, a tapasztalatszerzéssel kapcsolatos 'Általánosított Empirikus Módszerhez' (ÁEM = GEM). A Platon nevével fémjelzett idealizmus és a Hume által képviselt empirizmus akár egy széles skála két végpontjaként is tekinthető a filozófiatörténetben. A gondolkodók, a filozófusok, a lét egészét értelmező emberek véleményük alapján csoportokba is sorolhatók. Ám a csoportosító egyszerűsítés gyakorta vezet tévedéshez. A sokféleséggel küzdő ember igyekszik egyszerűsíteni mindazt, amit megtapasztal, amit értelmez, amivel érvel, stb. Mind az emberek valahova sorolásában, mind a tapasztalatok értelmezésében könnyen tévedünk. Konkrét utalások révén talán sikerül arra rámutatni, hogy az emberiség közös erőfeszítésében mindig jelen volt a közvetlen tapasztalat értelmezésére és az élet egészének helyes felfogására való törekvés. Az ÁEM egy-egy része folytatása, foglalatosa, kifejtése, egységbe rendezett formája ennek az egyetemes törekvésnek. Elődeinket foglalkoztató problémák felidézésére és Lonergan mondanivalójának bemutatására szolgál a filozófiatörténet nagyjainak életművére, gondolataira való utalás. Lonergan munkássága az általános módszer specifikus továbbfejlesztésével, a teológiai módszer ki-

dolgozásával jelent további közös értelmezési keretet gondolkozásunkhoz. Segíti azt a globális-társadalmi méretű kommunikációt, melyben tudósok, katonák, politikusok, mérnökök, pénzügyi döntéshozók, médiatevészek, nevelők, teológusok, mindenki hatás gyakorló személyként vesz részt a közös jövő munkálásában, a végső Omega pont elérése érdekében.

SUMMARY

According to the writer of this study, what we consider as truth on empirical basis is of extreme importance. A part of it is what critical science states of the right way of thinking. Right conclusions regarding the beginning, meaning and target of life are in the centre of our mind. If we call something empirical, we should account for its nature, too. History of philosophy like the history of all sciences shows us that a vast range of our thoughts are located around a well-defined centre, which is encouraging regarding the answers that refer to the questions of our existence and the efforts to approach the only Source. The present work deals with the interpretation and communication of the empirical, the analysis of the effects that form our attitudes and the possibility to make use of it in education. Describing GEN, Lonergan presents a system of a common toolset, which enables common way of thinking on a unified basis.

„Éppen nem nagy dolog elkezdni a jót. Azt be is végezni, egyedül ez teszi az embert tökéletessé.”

(Szt. Ágoston)